DOI: 10.58242/millifolklor.875575

KAZAK KABİR VE KABİR TAŞLARININ ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜYLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE*

On the Relationship of Kazakh Graves and Grave Stones with Old Turk Culture

Doç. Dr. Osman KABADAYI**
Doç. Dr. Yergali YESBOSSYNOV***

ÖZ

Tarihî kaynaklarda 15. yüzyıldan itibaren adına rastlanılan Kıpçak kökenli bir Türk halkı olan Kazakların kabir ve kabir taşıyla ilgili bazı uygulamaları eski Türk gelenekleriyle benzerlik göstermektedir. Bozkır kültürünü günümüzde de yaşatmaları dolayısıyla Kazak Türkleri, İslamî kural ve kaidelerle bütünleştirip yoğurmayı başardıkları bazı Eski Türk geleneklerini günümüzde de sürdürmektedirler. *Kabir* kelimesi Kazak bozkırlarına İslam dininin yayılma sürecinde girmiş olan Arapça kökenli bir kelime olup ölen kişinin gömüldüğü yer anlamına gelmektedir. *Kabir taşı* ise, ölünün defnedildiği yere, yani kabrin başına konulan ve birçok anlamı barındıran işaretlere sahip taştır. Kazakçada bu yapılara *sıntas*, *sandıktas*, *koytas*, *kabirtas* ya da *kulpıtas* gibi adlar da verilmektedir. Eski Türklerde olduğu gibi Kazaklarda da mezarlar, doğa olaylarından hasar görmemeleri için genellikle yüksek yerlere yapılmaktadır. Ayrıca mezarlar ölen kişinin diğer yakınlarının da gömülebilmesi için uygun genişliktedir. Kazak toplumunda bazı kabirlere kutsallık atfedilmiştir. Söz gelimi Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevî türbesi sadece Kazak Türkleri için değil aynı zamanda bütün Türk dünyası için oldukça yüksek bir manevi değere sahiptir. Kazak toplumunda, gerçekleştirilemeyen bazı dinî vecibeler Ahmet Yesevî türbesi ziyaret edilerek yerine getirilmiş kabul edilmekte, Yesevî türbesini üç defa ziyeret etmek de hac ibadetiyle eş değer görülmektedir. Bazı Kazak Hanları vefat ettiklerinde Türkistan şehrindeki evliyaların yanına defnedilmelerini vasiyet etmişlerdir. Han ve sultanlardan başka meşhur Kazak komutanlarından bazılarının da Türkistan'a defnedildiği görülmektedir. Mezar yeri, eski Türk ve daha çok Moğol geleneklerinde olduğu gibi Kazaklarda da bazen gizli tutulmuştur. Söz gelimi Kalmuklara karşı savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla büyük ün kazanmış Kabanbay Batır'ın gömüldüğü yer, kesin olarak bilinmemektedir. Mezar başlarına dikilen kabir taşı ise konar-göçer bir hayat tarzını benimseyen Kazaklar için birçok anlamı bünyesinde barındırmaktadır. Her ne kadar ölen kişinin başına kabir taşı koyma geleneğinin temelinde öleni hatırlama ve mezarının nerede olduğunu nesilden nesle aktarma amacı bulunsa da kabir taşı bazen uçsuz bucaksız geniş bozkırda göç esnasında adeta pusula görevi üstlenebilmekte bazen de yorulanların dinlenme noktası olabilmektedir. Bununla birlikte tıpkı Köktürklerde olduğu gibi eski Kazak kültüründe de ölen kişinin yüzünü kabir taşına çizme geleneği bulunmaktadır; fakat günümüzde bu geleneğin artık kaybolmaya başladığını söylemek mümkündür. Kazak kültüründe kabir ve kabir taşlarının barınma, yön bulma gibi gündelik işlevlerinin yanı sıra manevi bir değeri de bulunmaktadır. Kazakların halk tarafından sevilen, benimsenen bir kişinin kabrini sık sık ziyaret ederek burada hastalıklarına şifa, sorunlarına çözüm aradıklarına da saha araştırmalarımız esnasında bizzat şahit olunmuştur. Bu çalışmada özellikle Kazakistan'ın batı bölgesiyle Almatı çevresindeki tarihî kabir ve kabir taşları ele alınacak ve kabir yapımına dair bazı uygulamaların bozkır çevresinde gelişen eski Türk hayat ve inanç sistemi ile benzerlikleri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler
Kazak kültürü, kabir, mezar taşı, ölüm, kültürel miras.

ABSTRACT

Kazakh, who have Kipchak origin and date back to 15th century in historical documents, have some similar traditions to old Turkic traditions in terms of graves and grave stones. Because they live the steppe culture today, Kazakhs continue to do some old Turkic traditions that they have been able to integrate with Islamic rules and basis. The word "*Kabir*" (grave) is a word of Arabic origin that entered the Kazakh steppes in the process of spreading Islam and means the place where the dead person was buried. The word "*Kabirtas*" (grave stone) is a stone including many meanings and placed on the grave where the dead was

* Geliş tarihi: 6 Şubat 2021 - Kabul tarihi: 5 Eylül 2023
Kabadayı, Osman; Yesbossynov, Yergali. "Kazak Kabir ve Kabir Taşlarının Eski Türk Kültürüyle İlişkisi Üzerine", *Millî Folklor* 139 (Güz 2023): 120-131

** Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Türk Dili Bölümü, Kırşehir/Türkiye, kabadayiosman@yandex.com, ORCID ID: 0000-0002-3607-5384.

*** Abai Kazakh National Pedagogical University Institute of Philology and Multilingual Education, Almaty/Kazakhstan, ergaliesb@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-5477-2116.

buried. In Kazak language, these structures are called as *"sıntas, sandıktas, koytas, kabirtas or kulpıtas"*. As in the old Turks, the graves in Kazakhs are usually constructed in high places so that they are not damaged by natural events. In the Kazakh society, some graves were ascribed holiness. For example, the tomb of Hoca Ahmet Yesevi in the city of Turkistan has a very high spiritual value not only for Kazakhs but also for the whole Turkic World. In Kazakh society, some religious obligations that could not be realized are considered to have been fulfilled by visiting Ahmet Yesevi tomb, and visiting the Yesevi tomb three times is considered to be equivalent to pilgrimage. When some Kazakh Khans died, they bequeathed to be buried next to the saints in the city of Turkistan. The burial place was sometimes hidden in Kazakhs, as in old Turkic and mostly Mongolian traditions. For example, the place where Kabanbai Batyr, who gained great reputation for his heroism in battles against Kalmyks, was buried is not known exactly. The grave stone which is erected on the head of the tombs has many meanings for the Kazakhs who adopted a nomadic life style. The grave stone can sometimes serve as a compass during the migration in the vast steppe and sometimes it can be the resting point of the tired. However, just like in the Kokturk, in the old Kazakh culture there is a tradition of drawing the face of the dead person on the grave stone. However, nowadays, it is possible to say that this tradition has been disappearing. In the Kazakh culture, graves and grave stones have a spiritual value as well as their daily functions such as sheltering and orientation. In our field research, it has been witnessed that Kazakh people often visit the grave of the person who is loved and adopted in the society in order to find out solutions for their problems, cures for their illnesses. In this study, historical graves and grave stones will be discussed, especially in the western region of Kazakhstan and around Almaty, and the similarities between some practices related to the construction of the grave in Kazakhs and the old Turkic life and belief system developed around the steppe will try to be found out.

Keywords
Kazakh culture, grave, gravestone, death, cultural heritage.

Giriş

Genelde canlının özelde ise insanın yaşamsal faaliyetlerinin kesin olarak sona ermesi biçiminde tanımlanabilecek ölüm, eski Türklerde yaşamla birlikte ele alınmış ve yaşamın devamı olan bir olgu olarak algılanmıştır. Eski Türklerin ölüm algısıyla bazı ritüellerinin günümüzde Kazak Türkleri tarafından devam ettirildiği görülmektedir. Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrası kabir ve kabir taşı yapma geleneğinde birtakım benzerlikler göze çarpmaktadır.

Kazakistan'da kabir, kabir taşı, kabir ziyareti ve kabir ziyaretinde gerçekleştirilen ritüeller önem arz etmektedir. Araştırmanın temel problemini Kazak kültüründe kabir, kabir taşı ve ölümle ilgili uygulamaların Kazak Türklerinin günlük hayatında nasıl anlamlandırıldığı ve bu uygulamaların eski Türk gelenekleriyle benzerliğinin ne düzeyde olduğu oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini ağırlıklı olarak Kazakistan'ın batı (Mangıstav) bölgesiyle Almatı civarındaki tarihî (18-19. yy) kabir ve kabir taşları oluşturmaktadır. Makalede Kastan'ye (1911), Äjiğali (2002), Tasmağambetov (2002), Sdıkov ve Ernazarov (2005), Älimbay (2012) ve Jahatov (2015)'un çalışmalarındaki görsellerden yararlanılmış, bunlara saha çalışmalarımız esnasında tarafımızca çekilen fotoğraflar da eklenmiştir. Konuyla ilgili yapılan önceki çalışmalarda Kazak kabir ve kabir taşlarına kısmen değinilmiş olsa da konu eski Türk kültürü, kabir taşı dikme geleneği ve atalar kültüyle yeterince ilişkilendirilmemiştir. Bu makalede eski Türklerle Kazak Türklerinin kabir ve kabir taşı yapma geleneği üzerinde durulacak, Kazaklarda kabir ve kabir taşı yapımına dair bazı uygulamaların bozkır çevresinde gelişen eski Türk inanç sistemi ile benzerliklerine dikkat çekilecektir.

Kazakçada Kabir ve Kabir Taşı Kavramı

Kabir kelimesi Kazak bozkırlarına İslam dininin yayılma sürecinde girmiş olan Arapça kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin Kazakçadaki karşılığı günümüz arkeoloji biliminin de bir terimi olan *korğan*'dır. Eski Türklerde de hükümdar veya beyler öldüğünde gömüldükleri mezarlara *kurgan* denilirdi. Kurgan mezar, gömüt, mezar tümseği anlamlarının yanında kale, sur, anlamlarında da kullanılmaktaydı (Roux 1999: 295).

Saka, Hun, Avar, Köktürk ve Uygur dönemlerinin hepsinde var olan kurgan geleneğinin temelinde ölen kişiye ev (*eb, öy, üy*) yapma, oba (*yuba, yuva*), yurt, ger, kerekü, çadır kurma düşüncesi yatmaktadır (Alyılmaz 2012: 181). Kazakçada *kabir* kelimesi, ölen kişinin gömüldüğü yer anlamına gelmektedir. Bazen *kabir* kelimesi Farsça kökenli *kör* kelimesiyle eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Fakat bu iki kelime arasında bir farklılık vardır: *kör*, ölen kişinin boyuna göre yatırıldığı uzunca çukurdur (Jamıkayeva 2011a: 329); *kabir* ise bu çukuru da içeren genel bir adlandırmadır (Jamıkayeva 2011a: 695-696). Kazakçanın söz varlığında *kabir* için kullanılan *beyit, kör, mazar, mürde, ziyrat, mola, tam, korum, oba* gibi sözler bulunmaktadır (Biray 2013: 357). Bu sözlere ek olarak Kazakistan'ın Mangıstav bölgesi ağzında *kabir* için *kavım* sözü de kullanılmaktadır (Sdıkov ve Ernazarov 2005: 12). Kazakçada ölen kişinin defnedildiği mezara *mola* denilir. Bir yıl sonra ise buraya eski Türk geleneklerinde olduğu gibi *kümbez*, *ziyrat*, *kesene* veya *beyit* denilen taş veya demirden *oba* yapılır (bk. Fotoğraf 11). Kazaklarda geleneksel olarak kurulan bu yapılar türbe veya kümbete benzer (Ünal 2008: 116). Kabir taşı ise gömülen kişiye ait birtakım bilgileri içeren ve kabrin baş ucuna dikilen taştır. Kazakçada *kabir taşı* için ise *kulpıtas, kabirtas, sıntas, koytas, koşkar tas, arkar tas, sandıktas* gibi sözler kullanılmaktadır (Älimbay 2012: 339). Anlamdaş olarak kullanılan *kulpıtas* ve *kabirtas* kabrin başına düşey biçimde yerleştirilen kabir taşlarını, *sıntas* balbalları, *koytas* kabir başında yer alan koyun büyüklüğünde iri kabir taşını, *sandıktas* sanduka biçimindeki kabir taşını, *arkar tas* ve *koşkar tas* ise koyun veya koç heykelli kabir taşlarını ifade etmektedir.

Eski Türklerde ve Kazaklarda Ölüm

Kazaklarda gerçekleştiği nedene bağlı olarak ölüm, 'iyi veya kötü ölüm' olarak nitelendirilmekte (Shauyenov 2018: 119), ölüm gerçekleştiğinde ilk olarak ölen kişi adına Kırgızlarda olduğu gibi *ak üy* "ak çadır" kurulmaktadır. Cenaze çadırı veya ölü çadırı denilebilecek bu uygulama Hunlarda, Tu-kiularda, Kitanlarda, Kumanlarda ve Moğollarda da mevcuttu (Ünal 2008: 107). Çin kaynaklarına göre Köktürklerde de birisi öldüğünde cenazesi *yoğ* töreni için kubbeli ve yuvarlak biçimli olan Türk çadırına yatırılmaktaydı (Esin 2006: 252). Ölenin çocukları, torunları, kadın ve erkek akrabalarından hepsi atlar ve koyunlar kurban eder, bunları çadırın önüne koyup çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlardı. Sonra kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlayarak kanlı gözyaşı dökerlerdi. Bu töreni yedi defa tekrar ederler, sonra belli bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyalarını kendisiyle beraber ateşte yakarak külünü belli bir günde mezara gömerlerdi. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman; kışın veya güzün ölenleri ilkbaharda yani çiçeklerin açtığı zaman defnederlerdi. Defin gününde mezar açarlar ve külleri içine koyarlardı. Akrabalar yeniden mezarın etrafında at koştururlar ve yine kanlı gözyaşları dökerlerdi. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini çizer ve yaşarken yaptığı savaşları tasvir ederlerdi (İltar 2003: 14). Kazaklar da eski bir Türk geleneği olan cenaze için çadır kurma uygulamasını devam ettirmişlerdir. Bu çadırda ölen kişinin eşyaları sergilenir, ağıtlar bu çadırda yakılır ve ilk taziyeler burada kabul edilir. İslam öncesi Türk geleneklerinde cenaze defnedilmeden önce uzun süre bekletilip defin merasimi için hazırlıklar yapılırken Kazaklar Müslüman olduktan sonra bu uygulamada birtakım değişikliklere gitmişlerdir. Kazak geleneklerine göre cenaze, uzaktaki akrabaların gelebilmeleri için 1-3 gün bekletildikten sonra kabre defnedilir. Defnedilirken de ölü yakınları tarafından kabre konan cenazenin başı güney, ayağı kuzey, yüzü kıble istikametine getirilir ve üzeri tahta ile kapatılır (Kartayeva 2015: 305). Kabir başında olanların tamamı, usulen

ölünün üzerine bir parça toprak atar ve cenazenin üzeri toprakla örtülür (Eren 2012: 264).

Eski Türklerde ve Kazaklarda Kabir ve Kabir Taşı

Arkeolojik çalışmalar, milattan önce ilk bin yılın demir çağı döneminde Avrasya mezarları hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Buna göre bu mezarlar sosyo-kültürel açıdan bakıldığında kağan mezarları, soylu ve elit tabaka mezarları, sıradan insanların mezarları şeklinde sınıflandırılmaktadır (Hanks 2000: 19). Eski Türk mezarları da araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde tasnif edilmiştir. Bazı araştırmacılar Köktürk kabirlerini büyük taş sütunlar bulunan ve dört tarafında küçük kabirler yer alan 1. tip kabirler, taş sütunları orta büyüklükte olan ve bunların altında kare şeklinde holler bulunan 2. tip kabirler ve dört bir tarafı taşlarla çevrilmiş 3. tip kabirler olmak üzere üç gruba ayırmaktadır (Sarıtaş 2010: 254-255). Benzer biçimde Kazak kabirlerini de sıradan halkın, boy aksakallarının, tanınmış şahsiyetlerin ve evliyaların kabirleri şeklinde tasnif etmek mümkündür (Shauyenov 2018: 170). Bir diğer benzer husus da kabirlerin yapıldığı yerlerle ilgilidir. Kazaklarda kabirler, mevsimler arası geçişlerde yağmur ve selden hasar görmemeleri için genellikle tepebaşı ya da herhangi bir yüksekliğe yapılır. Bazen de bu amaçla bulunduğu yere göre yüksekçe özel kalecikler yapılır ve ölen kişi oraya defnedilir (Kartayeva 2015: 315). Eski Türklerde de mezarların yükseklere yapıldığı bilinmektedir (Roux 1999: 300).

Kazaklarda kabir taşı yapımında kullanılan malzemelerin arasında *şakpak tas* "çakmak taşı", *aktas*, *bortas* "kireç taşı" ile beraber topraktan çıkarılan *kumtas, ulutas* "kum taşı" gibi kaliteli ve dayanıklı taş cinsleri kullanılmaktadır. Kabir taşı yapımında öncelikli olarak sabit ve sağlam olan taşlar tercih edilmektedir (Älimbay 2012: 339). Kazakistan'ın diğer bölgelerinde ise kabir taşı yapımında kullanılan taş bulunmadığından dolayı büyük taşlar batı bölgesinden diğer bölgelere taşıma yoluyla götürülmektedir. Eski Türk kabirlerinde kullanılan taşlar ise doğal çevreye göre farklılık göstermektedir. Bozkır mezarlarında şekilsiz ya da kısmen işlenmiş yassı çakıl taşlardan yumruk büyüklüğündeki taşlara ve çok büyük kaya parçalarına kadar geniş bir yelpazede taşlar kullanılmıştır (Tryjarski 2012: 425). Äjiğali (2002: 320), nadir istisnalar dışında Kazakistan'ın batısındaki Mangıstav bölgesinde çoğunlukla kullanılan *kulpıtas* "kabir taşı" malzemesinin sert kireç taşı veya kum taşı olduğunu söyleyerek Aral-Hazar bölgesindeki kabir taşlarını *stilize* ve *heykelsi stilize kabir taşları* olmak üzere iki ana gruba ayırmıştır. Stilize kabir taşının başında Kazakça *koytas* olarak adlandırılan yapı gelmektedir. *Kazak Edebiy Tiliniñ Sözdigi*'nde *koytas* sözü "1. Koyun büyüklüğünde iri taş, 2. Kabir başına konulan işaret taşı" (Jamıkayeva 2011b: 680) biçiminde anlamlandırılmıştır. Bu kabir taşı biçim, yapı, boyut, doku ve dekorasyon bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Stilize kabir taşları bir taban levhası, bir kaide ve ana gövde olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. *Koytas* olarak adlandırılan kabir taşları Mangıstav bölgesinde yaygın olup diğer kabir taşlarına kıyasla daha eskidir (Äjiğali 2002: 336-340). Araştırmalar, Köktürk dönemi mezar taşı yapma geleneğinin vefat eden kişinin heykelini yapma şeklinde olduğunu göstermektedir (Arslan Sağıroğlu 2017: 1926). Kazaklarda stilize kabir taşlarının oluşumu bu eski Türk geleneği ile ilişkilendirilebilir. Türklerin Müslüman olmalarıyla birlikte kabir taşı yapma geleneği sentezlenerek İslam etkisine girmiştir. Stilize kabir taşını örneklendiren 6 numaralı fotoğraftaki yuvarlak şekilli kabir taşı Kazakistan'ın Mangıstav bölgesinde bulunmuş olup günümüzde Almatı'daki millî müzede sergilenmektedir (bk. Fotoğraf 6).

Heykelsi stilize kabir taşları ise bazı hayvan heykellerini içermektedir. Bunlar Kazakçada *arkar tas* ve *koşkar tas* olarak adlandırılan koyun veya koç heykellerinden

oluşmaktadır (Äjiğali 2002: 347). Bu tip kabir taşları da Mangıstav bölgesinde yaygın olarak görülmektedir (bk. Fotoğraf 8). Koyun veya koç heykelli kabir taşlarının stilize kabir taşlarının işaretleriyle karakterize edilen geçiş tipi, üst hacim uzuvları bulunmayan koç gövdesi tipi, hayvanın bütün özelliklerini gösteren koç heykeli tipi, en yaygın tip olan koç heykeli tipi ve taş bloktan ayrılmış ayrıntılı uzuvlara sahip olan koç heykeli tipi olmak üzere beş türü bulunmaktadır. Bunlardan başka bir de bu bölgede *sandıktas* adı verilen sanduka tarzı kabir taşları bulunmaktadır. Bu kabir taşları ise arkaik ve mimari-sanatsal olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Äjiğali 2002: 347-350). Çoruhlu (2001: 36-37), Türk kültüründe ruhlara saygı amacıyla yapılmış hayvan tasvirli taşlar ile önemli kişilerin hatırasına dikilmiş heykellerin zamanla kabir taşına dönüşmüş olabileceğini ifade etmektedir. Araştırmacıya göre heykeller ve dikili taşlardan oluşmuş kabir taşları çeşitli tanrılar ve ata kültleri ile ilişkili olduğundan aynı zamanda eski Türklerdeki "töz" kavramına atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle koyun veya koç heykeli şeklindeki kabir taşları öteki dünya veya manevi âlemde söz konusu olan tanrı ve ata ruhları ile ilişkilidir. Bu türden kabir taşları ölen kişinin ruhunun göklerde olduğu düşünülen cennete söz konusu hayvanlar vasıtasıyla ya da onların yardımıyla ulaşılmasını simgelemektedir. Kartayeva ve Oralbay (2020: 917-924), konuyla ilgili yapmış oldukları bir çalışmada Kazakistan coğrafyasında yapılmış olan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntuların üzerinde koç başı figürüne sıklıkla rastlanılmasının eski göçebe halkların inanç sisteminde koç figürünün iyilik ve refah sembolü olmasıyla açıklamaktadır. Araştırmacılar eski Kazak kabir taşlarında koyun ve koç tasvirlerinin işlenmesini bu geleneğe bağlamakta ve vefat eden kişinin bu dünyada yaptığı hizmetlerine duyulan ebedî saygının ifadesi olarak koç heykelli kabir taşlarının vücuda getirildiğini ifade etmektedirler. Kazak etnograf Äjiğali (2002: 427) ise Kazak kültüründe bu türden kabir taşı oluşumunun cenaze töreniyle bağlantısını kurmakta ve kabir taşının cenaze töreninde aş verme sürecinde kullanılan kurbanlık atın bir sembolü olduğunu düşünmektedir. Kazak inanışına göre vefat eden kişi ok, yay, kılıç, mızrak gibi beş silahını (Kaz. *bes karuv*) alarak cennete gitmek üzere atına binecektir (bk. Fotoğraf 9). İslâm dininin kabulünden sonra ise kurbanlık hayvan imajı gökten inen koç/koyun olarak değişmiştir. Bu nedenle vefat eden kişinin kabri başına konulan kabir taşı şekil olarak koyun biçimine benzediği için bunlara *koytas* adının verildiğini söylemektedir. Koyun/koç heykelli kabir taşlarının Kazakistan'ın yalnızca batı bölgesinde görülmesi dikkat çekmektedir. Oğuz Türklerinin yaşadığı coğrafyada bu tür kabir taşlarının varlığı bilinmektedir. Tarihte bu bölgede Oğuz Türklerinin de yaşamış olduğu düşünüldüğünde koyun/koç heykelli kabir taşı oluşumunun nedenleri daha iyi anlaşılacaktır. Bu türden çeşitli kabir taşlarının yanı sıra Mangıstav bölgesinde Şopan Ata, Şakpak Ata, Beket Ata, Masat Ata, Beyimbet Ata gibi sıkça ziyaret edilen kutsal kabirler ile farklı türde kabir taşları da bulunmaktadır.

Kazakistan coğrafyasında en sık ziyaret edilen kutsal mekânlardan biri Hoca Ahmet Yesevî türbesidir. Orta Asya Türkleri için Türkistan şehrinde yer alan Hoca Ahmet Yesevî türbesi oldukça yüksek bir manevi değere sahiptir. Kazak toplumunda, gerçekleştirilemeyen bazı dinî vecibelerin Ahmet Yesevî türbesinin ziyaret edilmesiyle yerine getirilmiş olduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte Yesevî türbesini üç defa ziyeret etmek hac ibadetiyle eş değer olarak kabul görmektedir (Shauyenov 2018: 171). Ayrıca Ahmet Yesevî türbesi ziyaretinde gerçekleştirilen bazı ritüeller bulunmaktadır. Sakhi ve Selçuk (2022: 212), bu ritüelleri şöyle özetlemektedir:

Öncelikle türbe selamlanarak türbede kabri bulunan ulu zatların ruhu için dua edilir. Ardından dua ve dileklerin kabul olması amacıyla türbedeki kabirlere el ve yüz sürülür. Türbe tavaf edilir, ziyaretçilerin yanlarında getirdikleri beyaz bez türbe görevli-

lerine teslim edilir. İçinde dilek ve isteklerin yazılı olduğu mektup, türbe içindeki kutulara bırakılır. Türbenin ortasında yer alan Taykazan'a madeni para atılır.

Eski dönemlerdeki bazı Kazak yöneticiler, öldüklerinde kabirlerinin bugün Kazakistan'ın güneyinde bulunan Türkistan şehrindeki evliyaların yanına konulmasını vasiyet etmişlerdir. Bu tür vasiyetler Cengiz Han soyundan gelen yöneticiler arasında yaygındır. Cengiz Han soyundan olan bir kimse nerede ölürse ölsün cenazesi Türkistan'a gönderilir, kışın öldüğünde ise hava şartlarından dolayı ulaşım sorunu ortaya çıkacaksa ölen kişinin cesedi keçeye sarılarak ağaca asılır ve bahara kadar bekletilir.[1] Buna Kazakçada *sörelev* denilmektedir (Älimbay 2012: 337). Kazak hanlarından Abılay Han, Esim Han, Jolbarıs Han ve Babır Han'a ait sandukalar Ahmet Yesevî türbesi içerisinde; Kazıbek biy, Janıbek biy gibi tarihî şahsiyetlerin kabirleri de türbe çevresinde yer almaktadır (Bice 2016: 258). Bununla beraber Ebu'l Hayr Han'ın eşi Rabia Sultan Begim'in türbesi de Ahmet Yesevî türbesinin karşısında konumlanmıştır. Han ve sultanlardan başka şöhretli Kazak komutanlarından bazılarının da Türkistan'a defnedildiği görülmektedir. 18. yüzyılın meşhur komutanlarından Bögenbay Batır, Arka'da Sileti boyunda öldüğü halde cenazesi Türkistan'a getirilerek Ahmet Yesevi türbesinin yanına defnedilmiştir (Ünal 2008: 117). Kazak hanlarının ve bazı tarihî karakterlerin Türkistan'daki Yesevî türbesi civarına defnedilme arzusu Hoca Ahmet Yesevî'nin manevi çekim alanının aralıksız devam ettiğini göstermektedir (bk. Fotoğraf 10).

Mezar yeri, eski Türk ve daha çok Moğol geleneklerinde olduğu gibi Kazaklarda da bazen gizli tutulur. Buna özellikle savaşlarda çok düşman kanı döken batırların (kahramanların) ölümünde rastlanır. Nitekim 18. yüzyılda Kalmuklara karşı savaşlarda büyük şöhret kazanan Kabanbay Batır'ın gömüldüğü yer, kesin olarak bilinmemektedir (Ünal 2008: 117). Ayrıca eskiden askerî sefer veya savaş esnasında ölmüş olanların cenazeleri bir devenin arkasına konulur ve deve nereye diz çökerse cenazenin *körü* yani mezarı da oraya kazılırdı. Tarihte adı geçen bazı kahramanların kabir yerlerinin bilinmemesinde bu uygulamanın da etkisinin olduğu söylenebilir.

Kazak inancında kabrin üstünü toprak yığınıyla doldurarak yüksekçe yapma İslami şartlara da uygun bir gelenektir. Çünkü Allah tarafından topraktan yaratılmış olan kişi öldüğünde tekrar toprağa dönüşmüş olacaktır, yani kabirdeki toprak yığıntısı zamanla yer ile eşit hale gelecek ve böylece orada bir kişinin mezarının bulunup bulunmadığına dair herhangi bir iz kalmayacaktır. Fakat bu türden basit kabirler genellikle herhangi bir akrabası veya "coktavşısı" yani 'ağıtçısı' bulunmayan kimsesizlere aittir (Sänik-Zeynollakızı 2016: 532). Kazak toplumunda saygın kişilerin kabri ise taştan, yuvarlak veya kenarlı *korğan* şeklinde yapılır. Meşhur kişilere, bütün halk toplanarak taş tuğladan minareli, gösterişli kümbetler de inşa eder (bk. Fotoğraf 2). Böyle kabirlerin içi, ölen kişinin diğer akrabalarının da defnedilebilmesi için uygun genişliktedir (Ünal 2008: 116). Kaynaklar Eski Türk ve Moğol mezarlarının da ölen kişiyle beraber onun birtakım eşyalarının içine sığabileceği kadar geniş çapta olduğunu kaydetmekte ve kabir taşı olan mezarların belli bir düzeye gelmiş kişilere ait mezarlar olduğunu vurgulamaktadır (Roux 1994: 230).

Kabir, halk kültürü ve örf-adetlerle ilgili olan özel bir merasimin göstergesidir. Merasimin asıl amacı, ölen kişinin genç nesillerin hafızasında mümkün olduğu kadar fazla kalmasını sağlamaktır. Ölen kişinin neslinden olanlar daha sonraki zamanlarda onun mezarına gelmeli ve böylelikle mezar yeri hafızalarda kalmalıdır. Ölüye *as beruv* yani ölü adına *sofra kurma* merasiminde de yemek için kesilen atın kafatası, yelesi ve kuyruğu kabrin yüksek kısmına bırakılır (bk. Fotoğraf 1). Vefat eden kişinin hayattayken bindiği ve vefatının seneidevriyesinde verilen ölü aşında kesilen ata Kazakçada *tul*

at denilmektedir. Ölen kişi için kesilen tul atın kafatası, yelesi ve kuyruğunun kabre bırakılma sebebi ise, ölen kişinin öbür dünyada ata bineceği inancından kaynaklanmaktadır (Sänik-Zeynollakızı 2016: 536-538). Kazakistan'ın Mangıstav bölgesinde görülen bu uygulama aynı zamanda Eski Türk yas âdetlerinden biridir. Eski Türk kavimlerinde ölümden sonra öteki dünyada hayatın devam edeceği düşüncesine bağlı olarak ölen şahsın kabrine ölünün lüzumlu elbiseleri, çeşitli eşyaları, silahları ve atları da gömülmekteydi. Pazırık'ta Rus arkeolog Rudenko tarafından açılan MÖ IV ve III. yüzyıldan kalma kurganlarda, ölü ile beraber eyerli ve koşumlu olarak atlar da gömülüydü. Gömülen atların kuyrukları, yele ve toynakları kesilmişti (İltar 2003: 13). Türklerin çok eski dönemlerden beri silahları ve atlarıyla birlikte gömülmeleri bu hayvana binerek cennete gideceklerine dair bir inancın neticesi olarak yorumlanabilir (Gökbel 2012: 45).

Kazaklarda atlı bir yolcunun vefat etmiş bir tanıdığının kabrinin yanında geçmesi durumunda atını durdurarak merhumun ruhu için Kuran okuyup dua etme geleneği bulunmaktadır. Edilen dualarla ölen kimsenin ahiret hayatında huzura varacağı düşünülür ve ölenin ruhunun da kendisini, aile ve akrabalarını koruyacağına inanılır. Eğer bu, evliya olarak tanınan bir zatın kabri ise yol mesafesine bakılmaksızın hususi olarak kabre uğranarak mezarda gecelenir. Hayvan kesilerek kurban verilir, çoluk çocuğu olmayanlar çocuğu olması için burada dua eder, hastalar ise sağlığı için şifa isterler. Bazen hastalıklı hayvanlar da bu türden kabirlere getirilir ve burada geceletilerek hastalığının iyileşmesi beklenir. Evliya mezarları diğer mezarlardan faklı ve özel bir yapıda olur. Bu tip kabirler bazen beylerin, sultanların bazı kararlar aldığı kutsal yerler olarak kabul edilir. Geleneksel Kazak bozkır hukuk anlayışına göre buralarda zaman zaman *can beruv* (canını teslim etme) ve *ant beruv* (yemin etme) merasimi de yerine getirilebilir.[2] Kazak kabirleriyle ilgili bahse mevzu olan bu tür geleneksel inanç ve merasimlerin İslam inanışı ve gelenekleriyle uygunluk göstermediği noktalarının bulunması tabiidir. Bu türden Kazak inanış, örf ve âdetleri uzun yıllardır süregelen kültürel özellikleriyle Kazak halkının sosyal ve manevi ruhunu canlı tutan uygulamalardır (Älimbay 2012: 339-340). Eski Türklerden ve Yenisey Kırgızlarından günümüze ulaşan çok sayıda kabir taşı bulunmaktadır. Moğollarda da kabir taşı dikme geleneği vardır ve Moğolcada kabir taşı *pii-tas* (Çince *pii* mezar ile Türkçe *taş*) olarak adlandırılmaktadır (Roux 1999: 303). Günümüze kadar ulaşan her türlü taş yığınlarından yapılan *oba korğan*lar, yine taştan yapılmış koruyucu bahçeler ve taş heykeller de buna birer örnektir. Göçebeler, mesafelerin yakınlığı ve uzaklığına bakmaksızın atalarının mezarını ziyaret etmeyi şerefli bir vazife saymışlar, yolculuk esnasında her fırsatı değerlendirerek sevdiği büyüğünün mezarı başına gidip diz çökerek dua etmeyi kendileri için bir görev addetmişlerdir. Söz konusu kabir taşlarının çeşitli manevi ve sembolik anlamlarının yanı sıra gündelik hayata yönelik pratik işlevleri de bulunmaktadır. Bilindiği gibi göçebe yaşayan Kazaklar yazın yaylakta (*jaylav*) ve kışın kışlakta (*kıstav*) hayatlarını sürdürürler. Yaylak ve kışlaklar, genellikle çocuğa atalarından miras kalan bir çeşit maddiyat kaynağı olmakla birlikte ikisi arasındaki mesafe oldukça uzun da olabilir. Kazakların uçsuz bucaksız bozkırında bulunduğu yere göre biraz yüksekte duran kabirler, kışlaktan yaylağa veya yaylaktan kışlağa göç eden Kazaklar için topografik işaret görevi üstlenerek bir nevi harita vazifesini alır. Göç esnasında yorulanlar burada yolculuk ve yemek molası verir, dinlenir, yağmurdan, kardan ve güneşten korunur, geceleyecekse de burayı tercih eder (Älimbay 2012: 339).

Eski Kazak kültüründe ölen kişinin yüzünün resmini kabir taşına çizme geleneğinin varlığı bilinse de bu geleneğe Kazak bozkırlarında İslam dini yaygınlaştıktan sonra yasak getirilmiştir. Çin yıllıkları da Eski Türklerin mezar üzerine ölenin tasvirini ve

yaşarken katıldığı savaşların temsilini resmettikleri bir ev inşa ettiklerini yazmıştır. Bu anlamda Köl Tigin'in mezarı Orta Çağ başlarında yüksek düzeydeki bir kişinin kabri konusunda kayda değer bir örnek olarak değerlendirilebilir. Çin kaynakları Köl Tigin'in ölümü üzerine heykelinin taştan oyulacağı ve mezarının dört duvarında kendi yaptığı savaşlara ait resimlerin çizileceği bir gömüt tapınağın inşa edilmesi için emir verildiğinden söz etmektedir (Roux 1994: 231). *Sin* adı verilen Eski Türk mezar abideleri Türk tipleri ve kıyafetleriyle resmedilmiştir. Köktürk devri kadın *sin*'lerinin başı çoğunlukla örtülüyken Kuman-Kıpçak kadın *sin*'leri oldukça süslü kıyafetlerle tasvir edilmiştir. Erkek *sin*'leri ise göçebe Türklere mahsus kıyafetlerle tasvir edilmiş, Köktürk dönemi *sin*'lerinin dizden aşağı kısmı çoğunlukla tamamlanmamıştır. Bununla birlikte Eski Türk kabir taşlarında *yoğ* töreni için seçilen günün astrolojik simgesiyle ilgili ya da ölen kişinin ruhunun göğe uçtuğu düşüncesine işaret olarak gök cisimlerinin ve takımyıldızların timsalleri de yer almaktaydı (Esin 2006: 253-255). Buradan da anlaşılacağı gibi ölen kişiyi kabir taşına resmetme eski bir Türk geleneğidir. Kazakistan'ın diğer bölgelerinde bu uygulama devam ettirilmese de batı bölgesinde kabir taşına ölen kişinin yüzünü çizme geleneğinin korunduğunu söylemek mümkündür. Buna ilaveten yine Kazakistan'ın batı bölgesinde kabir taşına ölen kişinin soyu yazılmakla beraber kabir taşını yapan akrabalarının adları da yazılmaktadır (Älimbay 2012: 340). Büyük çoğunluğu mezar taşlarından oluşan *Yenisey Yazıtları*'nda da taşlar ölen kişinin yakınları tarafından diktirilmiş, adına taş dikilen kişinin ağzından ölümün onu ayırdığı şeyler sıralanmış, bazen kısa yaşam öykülerine de yer verilmiştir (Kormuşin 2017: 48). Kazakistan'ın batısındaki kabir taşlarında karşılaşılan akraba ve yakınların isimlerinin taşa yazılması *Yenisey Yazıtları*'nda da zaman zaman görülen bir uygulamadır. Ölen kişinin başına kabir taşı koyma geleneğinin temelinde öleni hatırlama ve mezarının nerede olduğunu nesilden nesle aktarma amacı bulunmaktadır. Diğer yandan bir mezarda kabir taşının varlığı ölenin arkasından ağlayan, onu seven birilerinin bulunduğuna da işaret ederek neslinin tükenmediğini simgeler.

Ekim devrimine kadarki dönemde Kazakistan'ın batı bölgesinde yer alan kabir taşlarında vefat eden kişinin sosyal statüsüne, cinsiyetine ve yaşına göre bazı objelere rastlanmaktaydı. Vefat eden kişi *bürkitşi* olarak adlandırılan kartal yetiştiricisiyse kabir taşlarında kartal veya doğanın stilize edilmiş çizimi; vefat eden kişinin cinsiyeti erkekse kabir taşlarında at yelesi, mızrak, kamçı, ok, eyer takımı, mızrak ucunda at kafatası; vefat eden kişi kadınsa kabir taşlarında çadırı kurmaya yardımcı olan *bakan* adı verilen ucu *v* harfini andıran sırık veya *kerege* adı verilen çadır iskeleti; vefat eden kişi kız çocuğuysa kabir taşında çadırın kubbesini oluşturan *uvık* adı verilen uzun çubuklar ya da vefat eden kişi bebekse kabir taşında beşik figürü yer almaktaydı. (Sdıkov ve Ernazarov 2005: 16). Kabir taşında yer alan bu objeler toplumda erkeklerin evin koruyuculuğunu üstlenen ve geçimini sağlayan bireyler olduğuna, kadınlarınsa yuvayı kuran ve evin temelini oluşturan kişiler olduğuna işaret etmektedir. Benzer bir biçimde Mangıstav'da 19. yüzyıldan kalma, Kobay isimli bir metal ustasının kabir taşına çekiç, maşa, makas, kerpeten gibi araç gereçler oyulmuştur (Äjiğali 2005: 132). Bu gereçlerin kabir taşına işlenmiş olması ölen kişinin hayattayken yaptığı işi göstermesinin yanı sıra dünyadan göçüp gittiği âlemde de kendi işiyle uğraşacağı inancını taşımaktadır.

Äjiğali (2002: 164-167), Kazakistan'ın batı bölgesindeki bazı mezar taşlarının taş kesme biçimi bakımından estetik yönüne dikkat çekerek bu mezar taşlarını Volga-Tatar mezar geleneğiyle ilişkilendirmektedir. Atırav'ın kuzeyinde İnder-Karabav yolu boyunca birçok küçük mezarlık bulunduğunu, bunlar arasında en dikkat çekici olanların tamamen yazıyla kaplı birer epigrafik anıt niteliği taşıması dolayısıyla Jangeldi ve

Şınıbek'e ait olan kabir taşları olduğunu ifade etmektedir (bk. Fotoğraf 7). Bölgede bulunan kabir taşlarının tarihinin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzandığını kaydeden araştırmacı, kabir taşların bazılarında kişinin ait olduğu boy damgalarının da yer aldığını vurgulamaktadır. Kabir taşına oyma yoluyla merhumun *ruv* adı verilen soy kütüğü damgası, adı, babasının adı yazılmaktadır. *Ruv* yazılan taşlar, bazen develerle taşınarak uzak diyarlardan kabirlere getirilmiştir. Kabir taşlarının üzerinde çeşitli özel işaret ve resimler de bulunabilir. Dolayısıyla bu taşlar göçebelerin etnografik sanat mirası olarak değerlendirilmelidir. *Kulpıtas, koytas, koşkartas, sandıktas* gibi kabir taşlarında Kuran-ı Kerim'den ayetlerle birlikte çeşitli hayvanların, Kazakların günlük hayatta kullandıkları eşyaların ve Kazakların *bes karuv'*ı yani Kazak silahlarının da resimleri bulunabilir (bk. Fotoğraf 8-9). Bu durumu örneklendiren 9 numaralı fotoğraftaki kabir taşı üzerinde silahlarla birlikte at tasvirinin de yer aldığı görülmektedir. Kabir taşı yapımındaki bu tür uygulamalar günümüzde Kazakistan'ın batı bölgelerinde hâlen devam etmektedir. Orta Asya'da bulunmuş Eski Türklere ait kabir taşlarının yüzeyinde de sembolik işaretler, damgalar, hayvan ve silah tasvirleri, av sahneleri ve görünüşte güneş ve ay anlamına gelen halka şeklinde, astronomi ile ilgili gözlemlerin izleri bulunmaktadır (Tryjarski 2012: 440). Kazak kabir taşları üzerinde yer alan bu işaretlerin de eski bir Türk geleneği olduğu anlaşılmaktadır.

Kabir taşları bazen sıradan bir kabrin zaman içerisinde önemsenip kutsallaştırılmasında da etkili olmaktadır. Söz gelimi 19. yüzyılda kaydedilen verilere göre Almatı bölgesinin Altınemel yöresinde bulunan tanınmış bir bey ve kahraman (*batır*) olan Jaynak Abakulı'nın (1812?-1859) kabrine yüksekliği iki karıştan fazla üç adet taş yerleştirilmiştir (bk. Fotoğraf 3). Jaynak Abakulı Batır'ın kabri zamanla halkın severek ziyaret ettiği, hastalığına şifa arayan insanların kabir başında dua okuduğu bir evliya mezarı hüviyetini almıştır. Bu kabrin bir başka özelliği de diğer mezarlara veya gidilecek başka yönlere kaynaklık etmesi, bir nevi pusula görevi üstlenmesidir. Bu özelliğe bağlı olarak yörede "Jaynak kabrinin öbür tarafında" gibi bir kalıp söz de kullanılmaktadır. Bu mezar söz konusu özelliklerinden dolayı günümüzde restore edilmiş ve mezara sonradan başka kabir taşları ve bir de heykel eklenmiştir (Älimbay 2012: 340). İslam dininde mezar yenilemenin ya da mezarı tamir etmenin pek uygun görülmemesine rağmen Kazak inanışlarında eskimiş ya da bozulmuş bir mezarı tamir etme uygulamalarına rastlanılmaktadır. Bu durum, ata ruhuna saygı ve birtakım inançlarla ilgili olduğu kadar kabirlerin bozkırda yön bulma, yanına sığınma gibi gündelik yaşama dair işlevleriyle de ilgilidir.

Kazakistan'ın Almatı şehrinin merkezine yakın bir yerde bulunan Rayımbek Batır'ın (1705-1785) kabrinin de halkın çokça ziyaret ettiği ve kutsallık atfedilen kabirlerden biri olduğu tarafımızca gözlemlenmiştir. Rayımbek Batır'ın kabrinde sürekli görev yapan bir türbedar imam da bulunmaktadır. Kabri ziyarete gelenler Arapça dua etmeyi bilmiyorsa imamın bulunduğu bölmeye girerek para karşılığı imama Kur'an okutup ardından kendi dilinde Allah'a dua ederler. Bu fasıldan sonra Rayımbek Batır'ın kabrinin kapı önüne geçip diz çökerek orada çocuğu olmayalar çocuk diler, hastalar hastalıklarına şifa bekler, sorunu olanlar sorunlarına çözüm bulunması için dua edip isteklerde bulunurlar. Daha sonra kabrin etrafında köşeli olan kabir taşının her bir köşesine dokunularak bir tur atılır ve yine burada da dua okunup çeşitli isteklerde bulunulur (bk. Fotoğraf 4-5). Ardından kabrin giriş kapısı önünde bulunan para sandığına para atılır ve dilekler tekrarlanır. Congar saldırılarına karşı kahramanlıklar sergilemiş Tükelulı Rayımbek Batır'ın kabri de zamanla önemsenip kutsallaştırılmış kabirlerden olmuştur.

Sonuç

Kazakistan'ın batısında yer alan Mangıstav bölgesi tarihte uzun süre Oğuz ve Kıpçak boylarının ortak mekânı olmuştur. Günümüzde ise ağırlıklı olarak küçük cüz Kazaklarının yaşadığı bir bölgedir. Bu coğrafyada Şopan Ata, Şakpak Ata, Masat Ata, Beket Ata gibi çokça ziyaret edilen kutsal mekanlar bulunmakla birlikte *koytas* adı verilen iri kabir taşları, *arkar tas* veya *koşkar tas* olarak adlandırılan koyun/koç heykelli kabir taşları ve *sandıktas* adı verilen sanduka tarzı kabir taşları yer almaktadır. Kazakistan'ın başka bölgelerinde çokça rastlanılmayan bu tür kabir taşlarının oluşumunu Mangıstav bölgesinde Oğuz ve Kıpçak Türklerinin tarihteki birlikteliğine bağlamak mümkündür.

Eski Türk kültüründe kabir taşı dikme ve kabir taşına birtakım objeler kazıma uygulamasının Kazakistan'ın batı bölgesinde devam ettirildiği görülmektedir. Eski Türk kültüründe önemli ve seçkin kişiler için yapı şeklinde kabir yapıldığı ve kabir taşı konulduğu gibi sıradan kimselerin kabirleri de belirgin olması için tümsek biçiminde belirtilmiştir. İslamiyet'te ise cenazenin toprakla bütünleşmesi ve zamanla kaybolması esas olup Arap dünyasında kabir taşı uygulaması bulunmamaktadır. Türklerin İslamiyet'ten sonra da kabir taşı geleneğini devam ettirmeleri atalar kültüyle ilişkilidir. Kazaklarda kabir, kabir taşı yapımı ve ölümle ilgili bazı uygulamalarda bozkır çevresinde oluşan eski Türk inançlarının İslam sonrası dönemle birleştiği görülmektedir. Bugün yerleşik yaşayan Kazaklarda da Eski Türklerde olduğu gibi ölüm sonrası çadır kurulması, kabirlerin genelde yüksek yerlere yapılması, kabirlerin içinin geniş yapılmaya devam edilmesi, kabrin içine at kuyruğu ve kafatası konulması, kabirlerin gündelik hayata yönelik birtakım işlevlerinin bulunması, ölen kişinin yüzünün kabir taşına çizilme geleneğinin devam etmesi gibi uygulamalar bozkır çevresinde oluşan Eski Türk inanç ve yaşam tarzının günümüz Kazak toplumunda İslamiyet'le birleştirilerek yoğrulduğunu göstermektedir. Bu geleneklerin devamının sağlanmasında Kazakların uzun süren konar-göçer hayat tarzının etkin bir rol oynadığı söylenebilir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.
ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada kullanılan veriler 2019 senesine ait olduğundan etik kurul iznine gerek yoktur.
FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Açа (1999: 32), bir Eski Türk geleneği olan ölen kişinin cesedini ağaca asma ve cesedi gömülmeden önce bir müddet bekletme geleneğinin ruhun bedenden ayrılması ve öte âlemdeki gerçek hayatına başlayıncaya kadar geçirdiği süreçle ilgili olduğunu dile getirmekte, ölünün ağaca asılmasının da Tanrı'nın cennetine uzanan kutsal ağaç vasıtasıyla ruhun cennete gitmesini sağlamaya yönelik olduğunu ifade etmektedir. Türkçenin söz varlığında yer alan cenaze kaldırma deyimini bu gelenekle ilişkilendirmektedir.
2. Burada yer alan Kazak kabir ve kabir taşlarıyla ilgili genel bilgilerin bir kısmı Kazakistan'ın Almatı şehrindeki Kazakistan Bilimler Akademisinde (Ğılım Ordası) görev yapan ve Kazak kabir taşları üzerine araştırmalar yürüten Bağdat Daniyarulı Düysenov ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilmiş, bazı Kazak kabirlerinin zamanla kutsallaştırılması hususuna ve kabirdeki uygulamalara da saha araştırmaları esnasında bizzat şahit olunmuştur.

KAYNAK KİŞİ

KK1: Bağdat Daniyarulı Düysenov, 49, üniversite mezunu, memur, görüşme tarihi ve yeri: 28 Mart 2019 / Almatı.

KAYNAKÇA

Açа, Mehmet. "Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamaları ve Aş Verme (Aş Toyu)". *Millî Folklor* 43 (Güz 1999): 24-33.

Äjiğali, Serik. *Arhitektura koçevnikov - fenomen istorii i kul'turı Evrazii (Pamitniki Aralo-Kaspiyskogo regiona)*. Almatı: Ğılım, 2002.

Äjiğali, Serik. *Kazak Halkınıñ Dästürleri men Ädet-Ğurıptarı, I. Tom: Birtutastığı jäne Erekşeligi*. Almatı: Arıs Baspası, 2005.

Älimbay, Nursan [redaktor]. *Kazaktıñ Etnografyalık Kategoryalar, Ugımdar men Atavlarınıñ Dästurli Jüyesi. Entsiklopediya III*. *Tom* (1. baskı). Almatı: RPK Slon, s. 337-341, 2012.
Alyılmaz, Cengiz. "Eski Türklerde Mezar Geleneği". *Defin*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, s. 181-191, 2012.
Arslan Sağıroğlu, Aslı. "Taşlar Konuşur: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6/3 (2017): 1923-1937.
Bice, Hayati. *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2016.
Biray, Nergis. "Kazak Türklerinde Ölümle İlgili Kelime, Kelime Grubu ve Deyimlerden Hareketle Ölüm Kavramı". *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 353-371, 2013.
Çoruhlu, Yaşar. "At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi". *Toplumsal Tarih* 10 (2001): 35-42.
Eren, Metin. "Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller". *Acta Turcica* IV/1 (2012): 259-271.
Esin, Emel. *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
Gökbel, Ahmet. "Kuman-Kıpçaklarda Ölü Gömme ile İlgili İnanç ve Âdetler". *Defin*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, s. 43-61, 2012.
Hanks, Bryan. "Iron Age Nomadic Burials of the Eurasian Steppe: A Discussion Exploring Burial Ritual Complexity". *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age.* California: BAR International Series, p. 19-30, 2000.
İltar, Gazanfer. "Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 27 (2003): 11-19.
Jahatov, Muratbek. *Kulpıtastar Söyleydi*. Almatı: Arıs Baspası, 2015.
Jamıkayeva, Ş. [redaktor]. *Kazak Edebiy Tiliniñ Sözdigi IX. Tom*. Almatı: Dävir, 2011b.
Jamıkayeva, Ş. [redaktor]. *Kazak Edebiy Tiliniñ Sözdigi VIII. Tom*. Almatı: Dävir, 2011a.
Kartayeva, Tättgül ve Oralbay, Yerdan. "Geleneksel Kazak Kültüründeki Koç Kültüyle İlgili Etnoarkeolojik İncelemeler". *Belleten* 301 (2020): 907-958.
Kartayeva, Tättgül. *Sır Öñiriniñ Dästürli Etnografiyası, Monografiya*. Almatı: Arıs Baspası, 2015.
Kastan'ye, I. A. [Castagné, Joseph]. *Nadgrobnıye soorujeniya Kirgizskih stepey*. Orenburg: Tipografiya Turgayskogo oblastnogo pravleniya, 1911.
Kormuşin, İgor. *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları. Metinler ve İncelemeler*. Çev. Rysbek Alimov. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
Roux, Jean-Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.
Roux, Jean-Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları, 1994.
Sakhi, Zhuldyz ve Selçuk, Hava. "Güney Kazakistan Sosyal Hayatında Türbeler ve Türbelerde Yapılan Ziyaretler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 103 (2022): 205-225.
Sänik, Zeynolla; Zeynollakızı, Janat. "Kazaktıñ Ölim Uzatuv Dästüri". *Kazak Etnografiyası*. Almatı: An Arıs Baspası, 2016.
Sarıtaş, Eyüp. *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX. Yüzyılın Ortalarına Kadar).* İstanbul: Scala Yayıncılık, 2010.
Sdıkov, M. N. ve Ernazarov, J.T. *Batıs Kazakstan Oblısınıñ Kulpıtastarı*. Oral: Batıs Kazakstan Oblıstık Tarih jäne Arheologiya Ortalığı, 2005.
Shauyenov, Didar. "Güney Kazakistan Kazaklarında Ölüm ile İlgili İnançlar ve Ritüeller: Türkistan Örneği". Yayımlanmamış doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2018.
Tasmağambetov, İmanğali. *Kulpıtas*. Astana: OF Berel, 2002.
Tryjarski, Edward. *Türkler ve Ölüm Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü*. Çev. Hafize Er. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.
Ünal, Fatih. "Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği". *Bilig* 45 (2008): 103-130.

EKLER

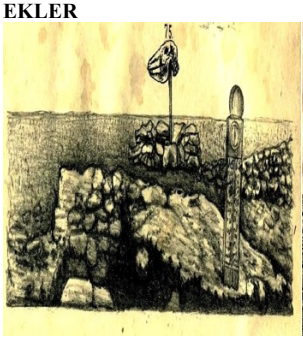

Fotoğraf 1: 1911 yılına ait bir kabir [Kaynak: Kastan'ye 1911: Tablitsa XXVI, 75].
Fotoğraf 2: Kabrin üstüne inşa edilmiş bir mezar [Kaynak: Kastan'ye 1911: Tablitsa XVI, 57].
Fotoğraf 3: Jaynak Abakulı'nın kabri (1812?-1859) / Almatı oblısı [Kaynak: Älimbay 2012: 341].

Fotoğraf 4: Rayımbek Batır (1705-1785)'ın kabri ve dua ritüeli /Almatı [Fotoğraf: O. Kabadayı].
Fotoğraf 5: Rayımbek Batır'ın kabrinde dua edip dilekte bulunan bir Kazak /Almatı [Fotoğraf: O. Kabadayı].
Fotoğraf 6: Kazakistan Millî Müzesinde yer alan 1924 tarihli bir kabir taşı /Almatı [Fotoğraf: O. Kabadayı].

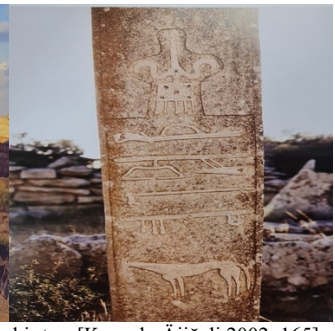

Fotoğraf 7: Kazakistan'ın Atırav bölgesinde yer alan 1847 tarihli bir kabir taşı [Kaynak: Äjiğali 2002: 165].
Fotoğraf 8: Mangıstav bölgesinde yer alan koç heykeli şeklinde kabir taşı [Kaynak: Tasmağambetov 2002: 343].
Fotoğraf 9: Mangıstav bölgesinde yer alan bir kabir taşı [Kaynak: Tasmağambetov 2002: 280].

Fotoğraf 10: Hoca Ahmet Yesevî Türbesindeki bir kabir taşı / Türkistan [Fotoğraf: O. Kabadayı].
Fotoğraf 11: Kazakistan'ın Mangıstav bölgesindeki Şakpak Ata mevkiinde bir kabristan / Aktav [Fotoğraf: O. Kabadayı].